कालमनवस्थितत्वे सति इतरव्यावर्त्तके विशेषणे यथा पृथिव्या गन्धवत्त्वं तटस्थलक्षणम् उत्पत्तिकाले प्रलये च लक्ष्यस्थितावपि तत्काले गन्धस्यानवस्थानात् तथात्वम्। यथा वां ब्रह्मणो जगत्कर्तृत्वादिकम् तस्य प्रलयादौ लक्ष्यकाले अनवस्थानात् तथात्वम्। "स्वरूपं तटस्थं द्विधा लक्षणाभ्याम्। स्वरूपेऽप्रविष्टात् स्वरूपे प्रविष्टात्। यथा काकयन्तो गृहाः खं बिलञ्च" वेदान्तका०।

वेदा० प० अस्य विवृतिर्यथा

"तत्र लक्षणं द्विविधम् स्वरूपलक्षणं तटस्थलक्षणञ्चेति। तत्र स्वरूपमेव लक्षणं स्वरूपलक्षणम् यथा सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मणः स्वरूपलक्षणम्। ननु स्वस्य स्ववृत्तित्वाभावेन कथं लक्षणत्वमिति चेन्न स्वस्यैव स्वापेक्षया धर्मधर्मिभावकल्पनया लक्षणत्वसम्भवात्। तदुक्तं विवरणे "आनन्दो विषयानुभवो नित्यत्वञ्चेति सन्ति धर्माः अपृथक्त्वेऽपि चैतन्यात् पृथगिवावभासन्ते इति"। तटस्थलक्षणं नाम यावल्लक्ष्यकालमनवस्थितत्वे सति यद्व्यावर्त्तकं तदेव यथा गन्धवत्त्वं पृथिवीलक्षणम्। महाप्रलये परमाणुषु उत्पत्तिकाले घटादिषु च गन्धाभावात्। प्रकृते च जगज्जन्मादिकारणत्वम्। अत्र जगत्पदेन कार्य्यजातं विवक्षितम्। कारणत्वञ्च कर्त्तृत्वम् अतोऽविद्यादौ नातिव्याप्तिः। कर्तृत्वञ्च तत्तदुपादानगोचरापरोक्षज्ञानचिकीर्षाकृतिमत्त्वम्। ईश्वरस्य तावदुपादानगोचरापरोक्षज्ञानसद्भावे च "यः सर्वज्ञः सर्ववित् यस्य ज्ञानमयं तपः। तस्मादेतद्ब्रह्म नाम रूपमन्नञ्च जायते" इत्यादिश्रुतिर्मानम्। तादृशचिकीर्षासद्भावे च "सोऽकामयत बहु स्यां प्रजायेयेति" श्रुतिर्मानम्। तादृशकृतौ च "तन्मनोऽकुरुतेत्यादि" वाक्यम्। ज्ञानेच्छाकृतीनामन्यतमगर्भं लक्षणत्रितयं विवक्षितम्. अन्यथा व्यर्थविशेषणत्वापत्तेः। अतएव जन्मस्थितिध्वंसानामन्यतमस्यैव लक्षणे प्रवेशः। एवञ्च लक्षणानि नव सम्पद्यन्ते। ब्रह्मणो जगज्जन्मादिकारणत्वे च "यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते येन जातानि जीवन्ति, यत् प्रयन्त्यभिसंविशन्तीत्यादि" श्रुतिर्मानम्। यद्वा निखिलजगदुपादानत्वं ब्रह्मणो लक्षणम्। उपादानत्वञ्च जगदध्यासाधिष्ठानत्वं जगदाकारेण परिणममानमायाधिष्ठानत्वं वा। एतादृशमेवोपादानत्वमभिप्रेत्य "इदं सर्वं यदयमात्मा सच्चासच्चाभवत् बहु स्यां प्रजायेयेत्यादि श्रुतिषु ब्रह्मप्रपञ्चयोस्तादात्म्यव्यपदेशः" तटस्थिते त्रि०। [शब्दर०।

तटाक पु० तट-बा० आकन्। तडागे पद्मादियुक्तसरसि

तटाघात पु० तटे आघातः। वृषादिभिः शृङ्गादिभिर्भूभागोत्खननरूपवप्रक्रीड़ायाम् शब्दार्णवः। "अभ्यस्यन्ति तटाघातं निर्जितैरावताः गजाः" कुमा०। "कैलासतटाघातधातुधूलिपटलमिव हरवृषभम्" काद०।

तटिनी स्त्री तटमस्त्यस्या इनि ङीप्। नद्याम् अमरः।

तट्य पु० तटमुच्छ्रायमर्हति यत्। शिवे "नमस्तटाय तट्याय" भा० शा० २८६ अ० शिवसहस्रनाम।

तड दीप्तौ अक० आहतौ सक० चु० उभ० सेट्। ताडयति ते अतितडत् त। "लालयेत् पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि ताड़येत्" चाणक्यः "शिष्ट्यर्थं ताड़येत्ततः" मनुः ताड़ना। ताड़नम् ताडितः। "श्रोतुर्वितन्त्रीरिव ताड्यमाना" कुमा०। "दुन्दुभिस्ताडितोऽसौ" वेणीसं०।

तड आहतौ भ्वा० आत्म० सक० सेट् इदित्। तण्डते अतण्डिष्ट। ततण्डे।

तड़ाक पु० तड़-आहतौ पिनाकादयश्च" उणा० आक। १तड़ागे। तड-दीप्तौ आक। २दीप्तौ स्त्री उज्ज्वलद०।

तड़ाग पु० जलैराहन्यते तड-आघाते "तड़ागादयश्च" उणा०नि० आग १यन्त्रकूटके शब्दार्थचि० २जलाधारभेदे पद्माकरे अमरः। अर्द्धर्चा० "प्रशस्तभूमिभागस्तो बहुसंवत्सरोषितः। जलाशयस्तडागः स्यादित्याहुः शास्त्रकोविदाः" शब्दार्थचि०। ३पञ्चशतधनुःपरिमिते जलाशये च यथा "चतुर्विंशाङ्गुलो हस्तो धनुस्तच्चतुरुत्तरम्। शतधन्वन्तरञ्चैव तावत् पुष्करिणी शुभा। एतत् पञ्चगुणः प्रोक्तस्तडाग इति निर्णयः" नव्यवर्द्धमानधृतो वशिष्ठः। तदुत्सर्गविधिः मत्स्यपु०५८अ० उक्तो यथा "प्राप्य पक्षं शुभं शुक्लमतीते (प्राप्ते) चोत्तरायणे। पुण्येऽह्नि विप्रकथिते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम्। प्रागुदक्प्रवणे देशे तड़ागस्य समीपतः। चतुर्हस्तां शुभां वेदिं चतुरस्रां चतुर्मुखाम्। तथा षोड़शहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः। वेद्याश्च परितो गर्तारत्निमात्रास्तु मेखलाः। नव सप्ताथ वा पञ्च नातिरिक्ता नृपात्मज!। वितस्तिमात्रा योनिः स्यात् षट्सप्ताङ्गुलिविस्तृता। गर्ताश्चतस्रः शस्ताः स्युस्त्रिपर्वोच्छ्रितमेखलाः। सर्वतस्तु सवर्णाः (लोकपालवर्णाः) स्युः पताका ध्वजसंयुताः। अश्वत्थोदुम्बरप्लक्षवटशाखाकृतानि तु। मण्डपस्य प्रतिदिशं द्वाराण्येतानि कारयेत्। शुभास्तत्राष्ट होतारो द्वारपाला स्तथाष्ट वै। अष्टौ तु जापकाः कार्य्याः ब्राह्मणा वेदपारगाः। सर्वलक्षणसम्पूर्णो मन्त्रविद्विजितेन्द्रियः। कुलशील-